

PSIXOLINGVISTIKA VA NUTQ JARAYONLARI: ALTSGEYMER KASALLIGI MISOLIDA TAHLIL

Qo'shmamatova Kamola Valijon qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
kamolavalijovna@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola psixolingvistika va nutq jarayonlarining murakkab o'zaro bog'liqligini Altsgeymer kasalligi misolida o'rganishga bag'ishlangan. Unda nutq ishlab chiqarish va tushunish mexanizmlari, ularning kognitiv va neyrobiologik asoslari hamda kasallik rivojlanishi natijasida yuzaga keladigan leksik, semantik va sintaktik buzilishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, nutq buzilishlarini baholash va ularni bartaraf etishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar yoritiladi. Tadqiqot natijalari kasallikni erta aniqlash va bemorlarning kommunikativ ehtiyojlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Psixolingvistika, nutq jarayonlari, Altsgeymer kasalligi, til buzilishlari, neyrodegeneratsiya, kognitiv funksiyalar, kommunikatsiya.

Psixolingvistika tilshunoslik va psixologiya fanlari kesishgan nuqtada shakllangan bo'lib, nutq faoliyatining psixologik va neyrobiologik mexanizmlarini o'rganadi. Ushbu fan tilni nafaqat aloqa vositasi sifatida, balki inson kognitiv tizimining ajralmas qismi sifatida talqin qiladi. Nutq jarayoni murakkab tizim bo'lib, u bir nechta bosqichlardan iborat: kontseptualizatsiya (fikrni shakllantirish), formulirovka (til birliklarini tanlash va grammatik jihatdan tartibga solish) hamda artikulyatsiya (nutqni talaffuz qilish). Nutqni tushunish esa akustik signallarni qabul qilish, fonetik tahlil, leksik tanib olish, sintaktik qayta ishlash va semantik interpretatsiya bosqichlarini o'z ichiga oladi. Mazkur jarayonlar inson miyasining turli hududlari bilan chambarchas bog'liq. Xususan, Broka sohasi nutqni ishlab chiqarishda, Vernike sohasi esa nutqni tushunishda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, ishchi xotira va uzoq muddatli semantik xotira nutqning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Til tizimi dinamik va moslashuvchan bo'lib, u boshqa kognitiv jarayonlar bilan uzviy aloqada ishlaydi. Shu sababli, miyada yuzaga keladigan har qanday o'zgarishlar nutq faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Alzheimer's disease — neyrodegenerativ kasallik bo'lib, u asosan keksa yoshdagi insonlarda uchraydi va demensiyaning eng keng tarqalgan shakli hisoblanadi. Kasallik dastlab qisqa muddatli xotira buzilishi bilan boshlanib, keyinchalik uzoq muddatli xotira, tafakkur va nutq faoliyatining izdan chiqishiga olib keladi. Patologik jihatdan bu jarayon miyada amiloid blyashkalar va neyrofibrillar o'zgarishlarning to'planishi bilan bog'liq bo'lib, natijada neyronlararo aloqalar buziladi va neyronlar nobud bo'ladi.

Kasallik rivojlanishi bilan patologik o'zgarishlar dastlab gipokamp hududida kuzatiladi, keyinchalik esa miyaning boshqa qismlariga tarqaladi. Bu jarayon til bilan bog'liq sohalarni ham qamrab oladi, natijada nutqning turli darajalarida buzilishlar yuzaga keladi. Ayniqsa, semantik xotiraning zararlanishi nutq faoliyatining pasayishida muhim omil hisoblanadi.

Psixolingvistik nuqtai nazardan qaralganda, kasallikning dastlabki bosqichlarida anomiya, ya'ni so'z topish qiyinchiliklari eng muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Bemorlar kerakli so'zni eslay olmay, uning o'rniga umumiy ifodalardan foydalanadi

yoki soʻzni tasvirlab berishga harakat qiladi. Bu holat semantik tizimning buzilishi bilan izohlanadi.

Kasallik rivojlangan sari nutqning boshqa jihatlari ham zararlanadi. Soʻz boyligi kamayadi, nutq ravonligi pasayadi, pauzalar koʻpayadi va takroriy ifodalar yuzaga keladi. Semantik buzilishlar natijasida bemorlar soʻzlarning maʼnosini chalkashtiradi, baʼzan bir predmet nomini boshqasi bilan almashtiradi. Sintaktik jihatdan esa nutq soddalashadi: murakkab gaplar oʻrniga oddiy tuzilmalar qoʻllaniladi va grammatik xatolar ortadi.

Nutqni tushunish qobiliyati ham asta-sekin yomonlashadi. Dastlab oddiy gaplar tushuniladi, biroq murakkab sintaktik tuzilmalarni anglash qiyinlashadi. Keyinchalik esa umumiy mazmunni tushunish ham murakkablashadi. Diskurs darajasida nutqning izchilligi buziladi, bemorlar mavzudan chetga chiqadi va fikrni davom ettira olmaydi.

Bundan tashqari, pragmatik buzilishlar ham muhim oʻrin tutadi. Bemorlar muloqot jarayonida ijtimoiy meʼyorlarga mos ravishda gapira olmaydi, suhbatni boshqarish va mos javob qaytarish qobiliyati pasayadi. Bu esa ularning ijtimoiy hayotiga salbiy taʼsir koʻrsatib, kommunikativ izolyatsiyaga olib keladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda nutqdagi oʻzgarishlar kasallikni erta aniqlash vositasi sifatida ham koʻrilmogda. Nutqdagi kichik leksik va sintaktik oʻzgarishlar, pauzalar sonining ortishi yoki soʻz boyligining kamayishi kasallikning dastlabki belgilaridan boʻlishi mumkin. Shu jihatdan psixolingvistika diagnostik ahamiyatga ham ega.

Nutq buzilishlarini baholashda turli testlar va nutq tahlili usullari qoʻllaniladi. Terapevtik yondashuvlar esa nutqni toʻliq tiklashga emas, balki mavjud imkoniyatlarni saqlab qolishga qaratilgan. Nutq va til terapiyasi, kognitiv mashqlar hamda kommunikativ strategiyalar bemorlarning hayot sifatini yaxshilashda muhim rol oʻynaydi.

Psixolingvistika nutq va tafakkur oʻrtasidagi murakkab bogʻliqlikni oʻrganishda muhim ilmiy yoʻnalish hisoblanadi. Altsgeymer kasalligi misolida koʻrish mumkinki, kognitiv va neyrobiologik jarayonlarning buzilishi nutq faoliyatiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Natijada tilning leksik, semantik va sintaktik darajalarida sezilarli muammolar yuzaga keladi.

Nutq buzilishlarini erta aniqlash va psixolingvistik yondashuvlar asosida tahlil qilish bemorlarning kommunikativ imkoniyatlarini saqlash hamda ularning hayot sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Safarov Sh. Umumiy tilshunoslik. Toshkent, 2019.
2. Mahmudov N. Til va tafakkur. Toshkent, 2018.
3. Leontyev A.A. Psixolingvistika asoslari.
4. Vygotskiy L. Tafakkur va nutq Trueswell J.C., Frank M.C. The Cambridge Handbook of Psycholinguistics. Cambridge, 2021.
5. Sajjadi S.A. va boshq. Altsgeymer kasalligida nutq buzilishlari boʻyicha tadqiqotlar.
6. Mielke M.M. va boshq. Altsgeymerni erta aniqlashda lingvistik belgilar.